

A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPKORI LATINSÁG SZÓTÁRA¹

A szótárak jelentőségét korunk társadalma szempontjából világosan jellemzi az Union Académique Internationale szótár-programjának az a megállapítása, amely szerint «le dictionnaire est l'instrument le plus pur de l'interpénétration des cultures». A kultúra szót e tervtanulmány legtágabb értelmében használja, amennyiben meghatározása szerint «un dictionnaire est une liste, dressée selon un ordre systématique, des formes linguistiques socialisées», amelynek célja «à faire comprendre au lecteur qualifié le sens — c'est-à-dire l'effet directeur sur la conduite humaine — de chaque forme distincte». Ha a szótár a kultúrák egymásra hatásának egyik fontos eszköze, akkor ez a megállapítás természetesen érvényes a szótárban feldolgozott nyelvre és teljes mértékben vonatkozik a történeti múlt nyelveire is. Éppen ez a tény világítja meg a középkori latin jelentőségét, amely mint Európa *lingua franca*-ja századokon keresztül valóban a kultúrák egymásra hatásának jelentős eszköze volt. Az eltérés a mai nyelvektől legfeljebb csak az, hogy a középkori latinság szó-tára ma már nem a kultúrák egymásrahatásának előmozdítója, hanem nagyfontosságú kutatóeszköz éppen a középkori kultúrák egymásra hatásának történeti vizsgálatában. Jelentősége különösen szembetűnő, ha meggondoljuk, hogy az európai kultúrák közös vonásai a középkori latin nyelvi közegén keresztül formálódtak.

A középkori latin a nyelvtudomány szemszögéből nézve különleges jelentőség: voltaképpen holt nyelv, amely mégis számos országban egy vagy több, kezdetben nem-írott nyelv mellett játszott a kulturális és tudományos élet, a közigazgatás és a vallás nyelvének szerepét, mindenütt elősegítette a nemzeti írott nyelv és a nemzeti irodalom kialakulását, majd hosszabb ideig párhuzamosan élt azzal, míg jelentősége egyre csökkent, s végül is valóban holt nyelvvé vált. Több, a Római Birodalom területén alakult országban a középkori latin a későrómai kereszténység, irodalom és közigazgatás nyelvének közvetlen folytatása volt, amely mellett, párhuzamosan, a vulgáris latinból újlatin nyelvek jöttek létre. A beszélt újlatin nyelvek és az írott és beszélt középkori latin között a kölcsönhatás állandó volt s folytatódott azután is, amikor az újlatin nyelvek is írott, majd irodalmi nyelvekké váltak. Így a középkori latin fejlődését lényegében két tényező határozta meg. Az egyik az ókori latin-nal való kapcsolata volt, amelynek nyelvhasználata, szókészlete, irodalmi emlékei és stílusai bizonyos mértékben mindig mértékadók maradtak számára. A másik tényező az újlatin nyelveknek ezzel sokszor ellentétes irányú hatása

¹ A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésének keretében a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1977. május 4-én tartott ülésén elhangzott előadás. Forrásként a MKLSz munkálatairól szóló jelentéseket és új tervezetét használtam fel.

volt. E két egymással ellentétes irányban, de dialektikus egységben ható tényező tette alkalmassá a középkori latint egyrészt nemzeti, másrészt nemzetközi funkciójának ellátására.

A középkori európai társadalom történetének és kultúrájának kutatása szempontjából ezért nagy jelentőségű az Union Académique Internationale nemzetközi vállalkozása a *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* létrehozására, amely Du Cange *Glossarium*-át van hivatva új, széles körű anyaggyűjtés alapján megújítani. Az Union mindjárt megalakulása után, 1920-ban megindította a *Novum Glossarium* munkálatait, de kezdetben csak a korai középkori anyag feldolgozását vették munkába. Néhány év múlva azonban a szótár tervét lényegesen módosították, amennyiben elhatározták, hogy anyaggyűjtésének időhatárát kiterjesztik a XIII. századig. Így került sor arra, hogy az Union 1932-ben azokat a tag-akadémiákat is felkérte a közreműködésre, amelyeknek országai 1000 előtti latin nyelvemlékekkel nem rendelkeznek. Az MTA, amely 1927-ben lett az UAI tagja, 1932-ben szintén felszólítást kapott a *Novum Glossarium* munkálataiban való részvételre.

Az MTA részvételével az UAI e fontos vállalkozásában a Történelmi Bizottság foglalkozott, amely 1933. július 19-i ülésén a felhívást örömmel elfogadta, mert úgy gondolta, hogy az együttműködés a magyarországi latinság szótárának régóta vajdó ügyét is elő fogja tudni mozdítani. A Történelmi Bizottság az MTA-nak osztályközi bizottság megalakítását ajánlotta az együttműködés megvalósítására. Így alakult meg 1934. január 20-án az MTA I. és II. Osztályának tagjaiból a Középkori Latin Szótárbizottság, amely azután tényleges alakuló ülését 1934. március 12-én tartotta, s ezen elnökévé Szentpétery Imrét, előadójává Huszti Józsefet választotta. A bizottság tagjai lettek az I. Osztály részéről Huszti József, Jakubovich Emil és Láng Nándor, a II. Osztály részéről pedig Dóry Ferenc, Gombos Ferenc, Hajnal Imre, Lukinich Imre, Madzsar Imre és Szentpétery Imre.

A Középkori Latin Szótárbizottság alakuló ülésén a következőket határozta el: 1. eleget tesz a nemzetközi feladatnak és kicédeluláztatja a *Novum Glossarium* számára a magyar anyagot; 2. ugyanakkor elkészíti a magyarországi latinság olyan teljes, szótárszerű feldolgozását, a *Magyarországi Középkori Latinság Szótárát* (MKLSz), amelyre a Bartal-féle szótár hiányosságai miatt már régóta nagy szükség volt, s amely a középkori Magyarországon használt latin szókincset teljes egészében magába foglalja.

Ez után az elvi döntés után indult meg a munka megszervezése. A bizottság, amely évente általában egyszer ült össze és több ízben is kiegészült új tagokkal, Fludorovits Jolánt bízta meg azzal, hogy az UAI utasításait megfelelően átdolgozza, s ennek során a sajátos magyar szempontokat is érvényre juttassa. A feldolgozandó források összeállítását a bizottság tagjai vállalták. A feldolgozandó anyagot elvileg négy csoportra osztották: 1. okleveles anyag, 2. törvények, 3. elbeszélő források, 4. szójegyzékek. Egyidejűleg megindult a munkatársak toborzása. Először úgy látszott, hogy a történészek fognak a munkában nagyobb szerepet játszani, de azután csaknem mind elmaradtak s a feladat elvégzése végül is a filológusokra maradt. 1934 őszétől Fludorovits Jolán a szótár állandó munkatársa lett s ő végezte a szótár szervezési és adminisztrációs munkáját (az anyag előkészítése, nyilvántartása stb.). Az első munkatársak Mészáros Ede, Gáldi László és Horváth János voltak.

1935 az előkészítés éve volt. A bizottság állást foglalt az időhatár kérdésében: a szótár anyaggyűjtésének időhatárát elvileg 1526-ban állapította meg,

azonban lehetségesnek tartotta, hogy az egyes esetekben a XVI. század második felébe is átnyúljon. Felmerült és sok gondot okozott a kéziratos anyag használatának kérdése is. A bizottság elvileg természetesen szükségesnek tartotta a kéziratos anyag használatát mind a kiadatlan anyag kicédulázása, mind a megbízhatatlan kiadások ellenőrzése céljából, azonban a gyakorlatban ez csak egyes esetekben volt megvalósítható.

Az 1935-től 1944-ig feldolgozott, ill. összegyűjtött anyagot az irattárban elhelyezett jegyzékek, ill. a minden adatot tartalmazó munkalapok ismertetik. Ezek mintegy 176 000 cédula elkészüléséről számolnak be.

A II. világháború kitörése miatt az MTA kapcsolata az UAI-val meggyengült s 1942-ben teljesen megszakadt. Talán ennek következtében is egyre inkább előtérbe lépett saját tudományos feladatunk, a magyarországi latinság szótárának elkészítése.

1944 őszén az egész cédula-anyag leszögezett ládáknak az MTA pincéjébe került. A háború befejezése után, ahogy erre lehetőség volt, Fludorovits Jolán az Akadémiai Könyvtár tisztviselői és hivatalsegégei segítségével a némi kárt szenvedett anyagot a pincéből felhozatta és a könyvtárban helyezte el. A cédula-anyag elhelyezése a következő években többször változott, majd 1951 elején az MTA kézirattárának új helyiségébe került s ott volt 1951. április 12-ig, amikor az újonnan megalakult bizottság nevében Horváth János, a szótári munka felölőse át nem vette és az Eötvös Collegium Könyvtárába nem szállította.

A munkálatokat kezdettől fogva megnehezítette az a körülmény, hogy a Középkori Latin Szótárbizottság egyszerre kettős célkitűzésnek kívánt eleget tenni: egyrészt a *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* rendelkezésére akarta bocsátani megfelelő feldolgozásban a magyarországi anyagot, másrészt pedig a magyarországi latinság szótárának elkészítését is tervbe vette. Ehhez járult, hogy az UAI maga is többször módosította mind a feldolgozandó anyag időhatárát, mind a szerkesztés elveit. Ennek következtében időnkint a magyarországi anyag feldolgozásának szempontjai is változtak. Mindenesetre a munka akkori vezetői a ténylegesen 1936-ban megindult gyűjtőmunkát 1944-ben lényegében befejezettek tekintették. A II. világháború végének eseményei nemcsak lehetetlenné tették a munka folytatását, hanem veszélyeztették a már elkészült és cédulázási egységenként betűrendbe szedett cédula-anyagot is.

1951-ben a munka igen szűk keretek között és minimális pénzügyi támogatással kezdődött el ismét, vezetésével Horváth Jánost bízták meg. Az első feladat annak a megállapítása volt, milyen károkat szenvedett az anyag. Ezt a munkát a helyhiány miatt igen kedvezőtlen feltételek között Huszti József végezte el lelkiismeretesen és nagy pontossággal. Ahol Huszti hiányt állapított meg, ennek pótlásáról is maga gondoskodott. Ugyanakkor az anyaggyűjtés hézagait is igyekezett felderíteni és pótolni, elsősorban az addig figyelembe nem vett, folyóiratokban közölt oklevélananyag felkutatásával és feldolgozásával. Ezt a munkát 1954-ben bekövetkezett haláláig folytatta.

Ezután három évig ismét szünetelt a munka, minthogy megfelelő tároló- és munkahely hiányában és állandó főfoglalkozású munkatársak nélkül nem lehetett folytatni. Csak 1957-ben sikerült az MTA Irodalomtörténeti Intézetétől egy kis helyiséget kapni (ma is ez a szótári munkák egyetlen tároló- és munkahelye), valamint egy státust is állandó főfoglalkozású munkatárs részére. Csak ekkor nyílt lehetőség hozzákezdeni a gyűjtött anyag számbavételéhez, a végzett cédulázás ellenőrzéséhez és külső munkatársak segítségével a cédula-anyag 1200 előtti részének ABC szerinti rendezéséhez.

Az UAI időközben határozatot hozott a háború megszakította vállalkozás folytatására, s 1954-ben F. Blatt aarhusi professzort bízta meg a Novum Glossarium szerkesztésével. Ennek első füzeté (L betű) 1957-ben jelent meg. Időközben az MTA is felvette a kapcsolatokat az UAI-vel és újból bekapcsolódott a Novum Glossarium munkálataiba. Amikor azonban befejeződött az 1200 előtti anyag rendezése s megkezdődött volna a szerkesztési munka, kiderült, hogy a régi utasítások alapján végzett cédulázás nem felel meg a Novum Glossarium követelményeinek. Így új utasítások alapján nagy sietséggel az anyag újbóli kicédulázásához kellett hozzáfogni. Ennek következtében azután a XI—XII. század forrásanyaga — amelyet azóta is folyamatosan dolgozunk fel a Novum Glossarium számára — minőségileg szinte teljes mértékben kicédulázottnak tekinthető, azaz nincs olyan szó vagy fontos jelentésárnyalat, amelyet ne lehetne a cédulák segítségével bemutatni.

Ez után az újabb anyaggyűjtés után kezdte el Horváth János az L, M, N betűk forrásanyagának megszerkesztését a Novum Glossarium számára. A cédulákat jelentéstani kategóriák szerint csoportosította, ezeken belül az egyes adatokat kronológiai sorrendbe szedte és franciául és magyarul értelmezte. A Novum Glossarium 1962-ben megjelent «Meabilis-Miles», az 1963-ban kiadott «Miles-Mozytia» és az 1965-ben napvilágot látott «Mox-Nazaza» füzetei már igen tekintélyes magyarországi anyagot tartalmaznak.

1964-ben Horváth János megvált a szótári munkálatok vezetésétől. Az MTA már 1960-tól egy második státushelyet is biztosított a szótári munkák számára, amelyek ekkor már az Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoport keretében folytak. Továbbra is változatlanul eleget tettünk a Novum Glossariummal szemben fennálló kötelezettségünknek. Így került sor az O és P betűk anyagának előkészítésére, amelyet a Novum Glossarium rendelkezésére is bocsátottunk.

Sajnos sem a szótári munkák háború utáni újrakezdésekor, sem a későbbiek folyamán nem került sor az MTA Középkori Latin Szótárbizottságának újbóli megalakítására és a szótár pontos tervének elkészítésére. Egyebek mellett ez a körülmény is magyarázza azt, hogy egyrészt a szótári munkák nem kapták meg a szükséges támogatást, másrészt pedig, hogy tervezési és szervezési hiányosságok keletkeztek.

Bár a két állandó munkatárs és a munkájukat segítő négy részfoglalkozású szerződéses munkatárs a változatlanul elégtelen, szűkös elhelyezés miatt alig tehetett többet, mint hogy folytassa a Novum Glossarium részére szükséges feldolgozási munkát, mégis további erőfeszítéseket tettünk a MKLSz előkészítésére is. Már 1958-ban felmerült annak szükségessége, hogy az egész 1200 utáni cédulaanyagot egységes betűrendbe rendezzük. Ez a terv 1965-től kezdve fokozatosan meg is valósult. Ugyanakkor arra is törekedtünk, hogy a felderített hiányokat fokozatosan megszüntessük. Az egész anyag betűszerinti rendezésével két célt kívántunk elérni: egyrészt biztosítani az összegyűjtött cédulák használatát azoknak a kutatóknak, akik használni kívánják a szótár anyagát, másrészt lehetővé tenni egy olyan felmérés elvégzését, amely a rendelkezésünkre álló mintegy 750 000 szótári cédula megbízhatóságát és használhatóságát volt hivatva megállapítani. E felmérés eredményeképpen világossá vált, hogy bár természetesen még sok hiány észlelhető az anyaggyűjtésben — ennek folyamatos pótlása jelenleg is folyik s még a jövőben is folyni fog —, mégis a rendelkezésre álló adatanyag minőségi szempontból elégségesen képviseli a középkori magyarországi latin nyelvet, s így alkalmas a kívánt terjedelmű és minőségű középlatin szótár — a MKLSz — létrehozására.

Ezek után került sor a MKLSz új tervezetének elkészítésére, amelyet az MTA I. Osztálya által felállított ad hoc bizottság elé vittünk. Ennek tagjai Benkő Loránd, Boronkay Iván, Borsák István, Borzsák István, Csóka J. Lajos, Györfly György, Harmatta János, Horváth János, Mályusz Elemér, Mezey László, Mollay Károly, Székely György és Tarnay Andor, a magyarországi középkori latinság kutatásában érdekelt tudományágak képviselői voltak. E bizottság tagjai először írásban fejtették ki véleményüket a tervezetről, majd a bizottság két alkalommal — 1973. december 13-án és 1974. március 15-én — ülést tartott a felmerült vitás kérdések tisztázására és a terv végleges kidolgozására. A bizottság állásfoglalásainak megfelelően a tervet átdolgoztuk, s az ezután a Klasszika-filológiai Bizottság és a Középkori Munkabizottság elé került megvitatásra, majd ezt követően az MTA I. Osztálya elé vittük, amely azt elfogadta és jóváhagyta.

A MKLSz szótár formájában a magyarországi középkori latinság szókészletének feldolgozását kívánja nyújtani. Időhatárként az újabb viták után is célszerűnek látszik mind elvi megfontolásból, mind gyakorlati szempontból 1526-ot megtartani. 1526-ot nyelvi-művelődési határnak is tekinthetjük, amennyiben bizonyos mértékben a szókészlet történetében mennyiségi és minőségi határvonalat jelöl: a Mohács utáni időben ugrásszerűen megnövekszik a források száma és terjedelme, s ugyanakkor részben jellegük is megváltozik. Hasonló, világosan kirajzolódó időhatár a Mohács utáni időben már kevésbé kínálkozik. A MKLSz tehát az 1000 és 1526 közötti latin forrásanyagot kívánja feldolgozni. Ha azonban 1526 egy író működésében nem jelent határ- vagy törésvonalat, vagy bizonyos, éppen a középkori latin nyelvhasználat szempontjából jellegzetes források a Mohács utáni időből származnak, akkor ezeket természetesen nem kívánjuk a korszakhatár merev alkalmazásával a feldolgozásból kirekeszteni, különösen, ha a korábbi anyaggyűjtés is figyelembe vette ezeket a szövegeket.

Ami a területi elhatárolást illeti, a MKLSz elvileg azt a latin szóanyagot tartalmazza és dolgozza fel, amelyet a fenti időhatárok között az akkori Magyarország határain belül keletkezett vagy magyarországi használatra írt, illetve a magyarországi latin nyelvű irodalom és művelődés szempontjából elsőrendűen fontos, bár külföldről származó művek foglalnak magukba. Amennyire a MKLSz több évtizedes gyűjtőmunkáját a megbízásokról és az elkészült cédulázásokról vezetett munkalapok alapján megítélhetjük, a források körülhatárolása korábban is az itt ismertetett szempontok szerint történt.

Ami végül a források fajtáit illeti, kívánatos, hogy a középkorban Magyarországon használt latin nyelvet minél több különböző típusú forrás alapján mutassuk be: magán- és közhitelű feljegyzések (oklevelek), misszilikák, krónikák, gesták, legendák, törvények, liturgikus szövegek, teológiai és profán tartalmú értekezések, politikai és egyházi szónoklatok, prózai és költői szövegek stb. mind kapjanak részt a magyarországi középlatin szókészlet történetének megvilágításában. Ami a nyelvi anyag megjelenési formáját illeti, technikai okokból kénytelenek vagyunk a nyomtatásban megjelent forrásokra korlátozódni, azonban az időközben közzétett, vagy újból, jobb kiadásban megjelent forrásokat munka közben természetesen feldolgozzuk a MKLSz számára.

A MKLSz terjedelmére és formátumára vonatkozólag a terv előirányzata a következő. Alapul véve a német és lengyel középlatin szótár ezideig megjelent köteteit és az azokból kikövetkeztethető terjedelmet, úgy tervezzük,

hogy 8 kötetes, 800 ív összterjedelmű nagyszótár teheti közzé a magyarországi középkori latinság nyelvi anyagát. Mivel az eddigi anyaggyűjtés a földrajzi neveket, a személyneveket s az azokból képzett melléknéveket, a népnéveket stb. jórészt mellőzte, ezeket szükségszerűen figyelmen kívül kell hagynunk. Minthogy azonban az új tervben ezek feldolgozásának igénye nagy hangsúlyval merült fel, ezeket utólag kívánjuk összegyűjteni, s egy «Onomasticon» pótkötetben jelentetnénk meg. A szótár formátumára az A/4-es nagyságot javasoljuk.

A szótár szerkezetének, felépítésének tervezetét és forrásanyagát itt most nem kívánom ismertetni. Tervünk az, hogy e tervezetet és a szócikkekéből I ívnyi mutatóványt az Antik Tanulmányokban közlésünk, hogy minden érdekelt kutató hozzászólhasson.

A MKLSz történetében az 1977. év új korszak kezdetét jelenti. Az MTA Központi Hivatala Társadalomtudományi Főosztálya ez évtől kezdve biztosítja a, ill. 5 állandó és több ideiglenes munkatárs közreműködését a szótár munkálataiban, amelynek felelős szerkesztőjéül Boronkay Ivánt, az irod. tud. kandidátusát jelölte ki. Hátra van még a Társadalomtudományi Főosztály részéről a szótári munkálatok végzéséhez elengedhetetlenül szükséges helyiségek biztosítása² és az MTA I. Osztálya részéről a MKLSz szerkesztőbizottságának kijelölése, ill. jóváhagyása.³ Ha ez is megtörténik, akkor a még hiányzó anyag felgyűjtése után megkezdődhetik a szótár végleges megszerkesztése s az I. kötete néhány év múlva nyomdába adható lesz. Ezt három évenként követhetnek a további kötetek. Tudatában vagyunk annak, hogy munkaközben még előre nem látott nehézségek merülhetnek fel, s hogy tökéletes szótárt a tudomány története nem ismer. De bízunk abban, hogy az MTA I. Osztályának és Társadalomtudományi Főosztályának támogatásával és segítségével a nehézségeket le fogjuk tudni győzni.

E most kezdődő nehéz és hosszú munka mottójául hadd idézzem B. Landsbergernek, minden idők egyik legnagyobb szókészletkutatójának, a modern assziológia atyjának, a 15 kötetes Chicago Assyrian Dictionary megtervezőjének és elindítójának szavait: «I am not indulging in trivialities when I point out that even if all the meanings of the words are wrong, the dictionaries maintain their value as word collections. Nor am I indulging in generalities when I state that between complete misunderstanding and raw understanding there are stages in which you partially hit the mark; but between external understanding and what is called penetration there is an extending scale of degrees of comprehension, until you reach the Eigenbegrifflichkeit, and have the happy feeling that the sentence or even the word is the microcosmos that reflects the macrocosmos of this over-rich culture, with its permanence and change.»⁴

² Ez sajnos mindeztideig nem történt meg.

³ Az MTA I. Osztálya a MKLSz szerkesztőbizottságát időközben kijelölte. A szerkesztőbizottság tagjai: *Benkő Loránd, Borzák István, Csapodi Csaba, Fügedi Erik, Györfly György, Hadrovics László, Karácsonyi Béla, Klaniczay Tibor, Mályusz Elemér, Mezey László, Mollay Károly, Sinkovics István, Székely György.* Szaktanácsadók: *Kapitányfi István, Szendrei Janka.* Felelős szerkesztő: *Boronkai Iván.* A szerkesztőbizottság elnöke: *Harmatta János.*

⁴ Az idézett szöveg *B. Landsberger: Progress in Assyriology.* (Paper given at the General Session on the Annual Meeting of the American Oriental Society in Chicago on April 14, 1965.) c. előadásában hangzott el, idézi *A. L. Oppenheim* Landsbergerről írt nekrológiájában, *Orientalia* 37 (1968) 368.

Valóban, a Magyarországi Középkori Latinság Szótárának szókészleti elemei ugyanilyen mikrokozmoszok, amelyekben a középkori magyar társadalom története és kultúrája a maga folyamatosságában és változásaiban mint makrokozmosz tükröződik. És e szókészleti elemek felfogása a nyers megértéstől az értelmezés teljes mélységéig egyaránt gazdagítja mai társadalmunk művelődését és szocialista hazafiságtudatát.

APPENDIX

VÁLASZ A HOZZÁSZÓLÁSOKRA*

Hálásan köszönöm mind a három hozzászólást, amelyek értékes szempontokkal egészítették ki előadásomat a Magyarországi Középkori Latinság Szótárának munkálatairól. Hogy előadásomban nem indokoltam erőteljesebben vagy részletesebben a MKLSz szükségességét, annak az volt az oka, hogy az utóbbi években mind az MTA I. Osztálya, mind Társadalomtudományi Főosztálya részéről nemcsak megértést, hanem egyenesen igényt tapasztaltam a MKLSz elkészítésére. Így egyiket sem kellett meggyőzőnöm a szótár szükségességéről. Éppen a részükről megnyilvánuló igény a biztosítéka annak, hogy a MKLSz-nak munkálatai részükről megkapják a szükséges támogatást, s így e fontos tudományos célkitűzés megvalósítható lesz.

Mezey László mint a magyar középkor kiváló ismerője, meggyőzően mutatott rá a MKLSz-nak tudományos jelentőségére éppen abban a tekintetben, hogy benne egész sor fontos középkori fogalmunknak a jelentése és funkciója válik majd világossá s középkori művelődésünknek számos vonása lesz ezáltal érthetőbb számunkra. Ezzel kapcsolatban egy megjegyzést szeretnék ismertetni abból az anyagból, amelyet hozzászólásként a szótár tervezetéhez különböző szakemberektől kaptunk. Egyik kitűnő tudósunk a tervezethez mellékelt mintaszóanyag *abbas* címszavára utalva a következőket írta: «Az *abbas* címszó példájából következően a grandiozus opus oly terjedelmes és teljes forrásanyagot tartalmazna, hogy akár egyedül reá támaszkodva a szakemberek önálló tanulmányban tudnák megírni egy-egy fogalom, ill. probléma több évszázados fejlődését. Az *abbas* anyaga valósággal csábíthatja az egyháztörténešzt feldolgozásra és az általános európai kapcsolatok megállapítására . . . Abban az esetben, ha anyagi és szellemi művelődésünknek a magyarországi latinságban ismert valamennyi fogalma hasonló módon ismeretessé válna, a történészek végre kutatásaikhoz szilárd alapot nyernének. A szótár pusztán létével alkalmas volna az egész magyar középkorkutatást felvirágoztatni.» Azt hiszem ez a megjegyzés is teljes mértékben igazolja Mezei László értékelését. Az a javaslata, hogy időről-időre rendezzünk a MKLSz anyagával és munkálataival kapcsolatban olyan tudományos kollokviumokat, mint amelyet 1975-ben szerveztünk,⁶ szintén nagyon fontos. Az említett kollokvium egyik témája éppen a terminológiai szócsoportok kérdése volt, amelynek fontossága szembe-tűnő középkori művelődésünk s a középkori gondolkodás megjelenési formái,

⁵ Az előadáshoz Mezey László, Kálmán Béla és Tálasi István szólott hozzá. Tálasi István hozzászólása megjelent *Tálasi István: Néprajzi tanulmányok, írások. I.* Budapest 1979—1980. 557 sk.

⁶ Colloque sur la lexicologie du latin médiéval, Budapest, les 23—24 avril 1975. A kollokvium anyaga megjelent: *Acta Ant. Hung.* 23 (1975) 283—419.

s így a MKLSz munkálatai szempontjából. Kétségtelen, hogy ilyen középlatin lexikológiai kollokviumokra szükség van a MKLSz tudományos hátterének biztosítása céljából. Elég megemlíteni, hogy a *Novum Glossarium*nak állandó jellegű kiadványa van, az *Archivum Latinitatis Medii Aevi* (ALMA), e tudományos feladatkör megoldására.

Kálmán Béla hozzászólása igen fontos problémára, a magyar nyelvi szubsztrátum kérdésére hívta fel a figyelmet. Előadásom elején általánosságban utaltam erre a problémára az újlatin nyelvekkel kapcsolatban. 1975-ben rendezett kollokviumunknak is ez volt egyik témája (*Le latin médiéval et les substrats linguistiques*), s magam is arról tartottam előadást, hogy a XI–XII. században a magyar szubsztrátum hogyan befolyásolta a magyarországi latinság fejlődését.⁷ E kérdés nyilvánvalóan fontos a magyar nyelvtudomány szempontjából is.

Az 1526-os időhatár elfogadása természetesen nem jelenti azt, hogy ne látnánk azt a problémát, amelyre Tálasi István hívta fel a figyelmet hozzászólásában. Nyilvánvaló, hogy Magyarországon a latin használatának egészen 1848-ig megvolt a jelentősége, s nem lehet vitás, hogy az 1526-tól 1848-ig terjedő korszak latinságának szótárát is el kell egyszer készítenünk. Ez az igény igen határozottan felmerült már annak az ad hoc bizottságnak az ülésén is, amely a MKLSz új tervezetét kidolgozta. Ezt a feladatot napirenden kívánjuk tartani, s ha a MKLSz elkészül, utána következnek az *Onomasticon*, majd ha ez is megvalósul, akkor utána ugyanez a munkacsoport hozzáfoghat az 1526-tól 1848-ig terjedő korszak magyarországi latinságának szótári feldolgozásához. E tervekről előadásomban azért nem szóltam, mert megvalósításuk kívül esik a MKLSz jelenleg folyó munkálatainak keretein. Az igény a magyarországi késői latinság szótári feldolgozására azonban mindenképpen jogos, és a MKLSz elkészülte után ezt a tudományos feladatot is meg kell majd oldanunk.

⁷ Remarques sur le lexique du latin médiéval et le substrat hongrois. *Acta Ant. Hung.* 23 (1975) 335–344.